

Kinga Kuczyńska, Wiktor Głowacki

Typologia osadnictwa Karpackiego Regionu Rozwoju

Problemy Rozwoju Miast 6/3, 62-75

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

TYOLOGIA OSADNICTWA KARPACKIEGO REGIONU ROZWOJU

Abstrakt. Artykuł prezentuje typologię jednostek osadniczych występujących w granicach Karpackiego Regionu Rozwoju. Typologia została stworzona dla potrzeb *Carpathian Project*, projektu międzynarodowego zrealizowanego w 2008 r. w ramach Europejskiego Programu Sąsiedztwa INTERREG III B CADSES¹.

Słowa kluczowe: typologia osadnictwa, miejskie jednostki osadnicze, wiejskie jednostki osadnicze, Karpacki Region Rozwoju.

1. Wprowadzenie

Celem pracy było stworzenie podstawowej typologii osadnictwa Karpackiego Regionu Rozwoju. Typologia została stworzona dla potrzeb *Carpathian Project* projektu międzynarodowego zrealizowanego w 2008 r., w ramach Europejskiego Programu Sąsiedztwa INTERREG III B CADSES¹.

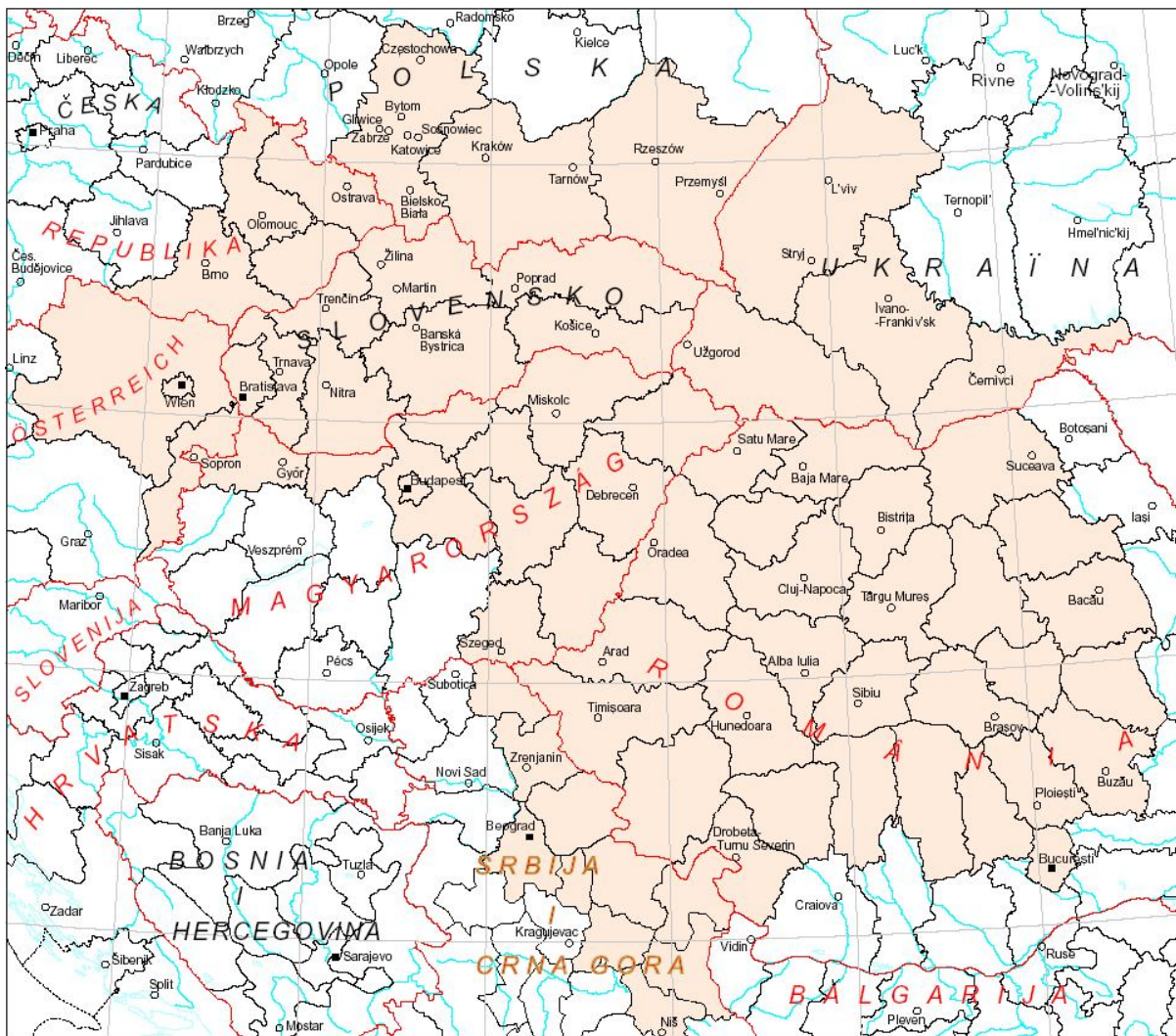
Określony dla potrzeb tego projektu Karpacki Region Rozwoju obejmuje swym zasięgiem przestrzennym części 8 krajów. Są wśród nich: Austria /Österreich/, Republika Czeska /Česka Republika/, Polska, Rumunia /România/, Serbia /Srbija/, Słowacja /Slovensko/, Ukraina /Ukraïna/ i Węgry /Magyarország/ (ryc. 1).

Już po wstępnej analizie obszaru objętego przedmiotem badań jednostki osadnicze położone w Karpackim Regionie Rozwoju uszeregować można od dobrze skomunikowanych metropolii o znaczeniu międzynarodowym do trudno dostępnych, schowanych wśród górskich lasów, samotnych zagród wiejskich. Stworzenie ich szczegółowej typologii ze względu na istniejące zróżnicowanie osadnictwa oraz różnorodność potencjalnych kryteriów nie jest łatwym przedsięwzięciem i wymagałoby głębszej analizy poszczególnych jednostek, niż pozwalały na to ramy projektu. Równocześnie jednak potrzebne było stworzenie choćby schematycznej typologii dla uporządkowania posiadanej wiedzy i ułatwienia dalszej współpracy partnerów projektu.

Typologie osadnictwa tworzone w skali międzynarodowej dotyczą zazwyczaj pewnych specyficznych rodzajów jednostek osadniczych. W prezentowanym artykule autorzy przedstawiają typologię jednostek osadniczych zlokalizowanych w szeroko rozumianym Karpackim Regionie Rozwoju². Pierwszym krokiem w kierunku stworzenia typologii był

¹ Podstawowe informacje dotyczące *Carpathian Project* znaleźć można w: Kuczyńska K., 2007, *Carpathian Project jako przykład projektu międzynarodowego Europejskiego Programu Sąsiedztwa INTERREG IIIB CADSES*, „Problemy Rozwoju Miast” Kwartalnik Naukowy, IRM, Kraków, Rok IV, z. 1-2/2007.

² W pracy Autorzy zastosowali nazewnictwo oryginalne krajów, które objęli badaniami (przyp. red.).

Ryc. 1. Karpaccy Region Rozwoju określony dla potrzeb projektu *Carpathian Project*

Źródło: materiały wstępne *Carpathian Project*

podział ze względu na status prawny jednostek: miejskie i wiejskie. Następnie przeanalizowano znaczenie jednostek zarówno z demograficznego punktu widzenia, jak i stopnia wpływu jednostek na region, ich roli, funkcji itp. Bardziej szczegółowy opis zastosowanych metod można znaleźć w kolejnych podrozdziałach. Aby osiągnąć zamierzony cel pracy, przeanalizowano cały Karpaccy Region Rozwoju w zakresie liczby mieszkańców, statusu formalnego i administracyjnego jednostek osadniczych oraz pełnionych przez nie funkcji. Przeprowadzono także badania szczegółowe wybranych obszarów położonych w różnych częściach omawianego regionu:

- *Human Settlements in the Municipality of Poronin, villages: Poronin, Bustrzyk, Małe Ciche, Murzasichle, Nowe Bystre, Stasikówka, Suche, Ząb (case study)*, 2007, Instytut Rozwoju Miast, Kraków;
- *Peculiarities of Settlements in Ukrainian Carpathians (case study)*, 2007, Heifer Project International in Cooperation with Ivan Franco National University of L'viv, Kyiv;
- *Human Settlements in the Prahova Valley (case study)*, 2007, Urbanproiect, Bucharest.

2. Typologia miejskich jednostek osadniczych Karpackiego Regionu Rozwoju

Dla potrzeb stworzenia przedmiotowej typologii przyjęto termin *miejskie jednostki osadnicze*, w rozumieniu jednostek posiadających status prawny miasta. Większość karpackich miast od wieków lokowana była w dużych dolinach, otoczonych przez góry, wzdłuż głównych szlaków transportowych. Jednym z powodów dolinnej lokalizacji były z pewnością także względy obronne. Tereny górskie stanowiły barierę, chroniącą przed inwazją wrogów. W zależności od szerokości, rozległości dolin występujące w Karpackim Regionie Rozwoju miejskie jednostki osadnicze charakteryzują się obecnie różną wielkością i kształtem. Specyficzne warunki geograficzne występujące na terenach górzystych były istotne dla rozwoju poszczególnych jednostek miejskich. Brak dogodnej przestrzeni dla rozrastania się terenów budowlanych, wymogi ochrony środowiska, chęć utrzymania atrakcyjności turystycznej – wszystko to sprawia, że współczesne jednostki miejskie omawianego obszaru są w większości małej bądź średniej wielkości. Większe jednostki są z reguły położone na przedgórzach karpackich.

Wybór kryteriów podziału karpackich jednostek osadniczych na poszczególne grupy jest zadaniem trudnym, jeśli wziąć pod uwagę liczbę jednostek oraz ich położenie w różnych krajach i regionach. Opracowana typologia ma na celu uporządkowanie wiedzy na temat miejskich jednostek osadniczych regionu Karpat. Ich różnorodność spowodowała, że niemożliwe było zastosowanie jednego kryterium typologicznego. Aby osiągnąć zamierzony cel, użyto kilku kryteriów, różnicując jednostki według typów opisanych poniżej. Pierwszym, głównym kryterium podziału jednostek była ich wielkość, mierzona liczbą stałych mieszkańców. Następnym – wpływ jednostek na region, ich mocne i słabe strony, rola administracyjna. Przeanalizowano także profile działalności jednostek (funkcje, jakie pełnią), ich sytuację ekonomiczną, dostępność komunikacyjną, a także zasoby naturalne, uwarunkowania historyczne itp.

W niniejszym artykule autorzy prezentują cztery główne grupy miejskich jednostek osadniczych położonych w Karpackim Regionie Rozwoju. Dwie z nich zostały podzielone na kilka kolejnych typów. Przedstawione poniżej opisy zawierają definicję wraz z krótką charakterystyką każdej grupy i przykładowymi zdjęciami.

A. Metropolie podkarpackie

Definicja. Administracyjnie wyznaczone jednostki osadnicze o prawnym statusie miast, pełniące rolę stolicy kraju lub wielkiego (liczącego powyżej 500 tys. mieszkańców) centrum administracyjnego, o znaczeniu międzynarodowym.

Charakterystyka. Metropolie podkarpackie są wielofunkcyjnymi ośrodkami, przyciągającymi najlepiej wykwalifikowane zasoby ludzkie. Charakteryzują się wysoką wydajnością ekonomiczną, dobrze rozwiniętymi gałęziami usługowymi i – co jest ściśle z tym związane – niższym niż w innych grupach jednostek poziomem bezrobocia. Grupę tę cechuje największa gęstość zaludnienia i szeroki zasięg wpływu na region karpacki. Metropolie podkarpackie są zazwyczaj miastami o bogatej historii, z mocno rozwiniętą bazą edukacyjną i bardzo dobrą dostępnością komunikacyjną. Są wysoce konkurencyjne na

arenie międzynarodowej i stanowią bardzo ważne ośrodki Karpackiego Regionu Rozwoju. Ta kategoria miejskich jednostek osadniczych obejmuje kilka wielkich miast, zlokalizowanych na przedpolu Karpat bądź leżących dalej od terenów górskich (ryc. 2). Należą do niej trzy stolice państw leżących w omawianym regionie: Budapeszt, București i Bratislava oraz dwa centra miejskie o mniejszej pozycji administracyjnej, ale o równie istotnym znaczeniu międzynarodowym (L'viv, Kraków).

Ryc. 2. Przykład metropolii podkarpackiej (Budapeszt, Magyarország)

Źródło: www.molon.de/galleries/Hungary/Budapest/Views/img.php?pic=11

B. Regionalne ośrodki miejskie

Definicja. Administracyjnie wyznaczone jednostki osadnicze o prawnym statusie miast, pełniące rolę centrum regionu, zamieszkiwane przez 100-500 tys. mieszkańców.

Charakterystyka. Ta kategoria obejmuje wszystkie ośrodki miejskie o znaczeniu ponadlokalnym na omawianym obszarze, jednak nieoddziałujące na region tak mocno jak metropolie podkarpackie. Zazwyczaj są to główne miasta europejskich jednostek administracyjnych NUTS II lub NUTS III (ryc. 3). Z uwagi na różnice w historycznych uwarunkowaniach rozwoju, sytuacji ekonomicznej, dostępności transportowej itp., w prezentowanej kategorii można znaleźć jednostki charakteryzujące się odmiennymi problemami, różnymi mocnymi i słabymi stronami rozwoju. Zazwyczaj są to ośrodki wielofunkcyjne, w których funkcje administracyjne, przemysłowe i turystyczne pełnią rolę głównych. Przykłady: Cluj-Napoca /România/, Ivano-Frankivs'k /Ukraina/, Košice /Slovensko/, Bielsko-Biała /Polska/.

Niektóre z regionalnych ośrodków miejskich są także bardzo ważnymi punktami komunikacyjnymi (np. Sibiu /România/, Rzeszów /Polska/, Użhorod /Ukraina/) i/lub centrami edukacyjnymi, np. Braşov, Cluj-Napoca /România/; Miskolc /Magyarország/; Košice /Slovensko/; Rzeszów /Polska/. Niektóre z tych miast są również znanymi kurortami lub centrami SPA, np. Miskolc /Magyarország/, Bacău /România/.

Regionalne ośrodki miejskie mają zazwyczaj dobrze rozwinięte zaplecze usługowe, w tym bazę turystyczną. Z racji swojej wielofunkcyjności mają większą niż pozostałe jednostki szansę, by być atrakcyjnymi zarówno dla inwestorów i stałych mieszkańców, jak i dla turystów. Dlatego też grupa ta reprezentowana jest przeważnie przez ośrodki o relatywnie wysokiej dynamice rozwoju ludności i wysokim poziomie rozwoju gospodarczego.

Cluj-Napoca, România

Miskolc, Magyarország

Ryc. 3. Przykłady regionalnych ośrodków miejskich

Źródło: www.pbase.com/image/38097174

Źródło: www.civertan.hu

C. Miasta średniej wielkości

Definicja. Administracyjnie wyznaczone jednostki osadnicze o statusie prawnym miast, zamieszkiwane przez 20-100 tys. mieszkańców.

Charakterystyka. Znaczna liczba miast zlokalizowanych w Karpatach i na przedpolach tego łańcucha górskiego należy do tej kategorii. Mogą pełnić rolę ośrodków europejskich jednostek administracyjnych NUTS III lub NUTS IV, jak również być jednostkami miejskimi o mniejszym znaczeniu lokalnym. Kategoria miast średniej wielkości jest zróżnicowana pod względem profilu działalności (pełnionych funkcji), formy urbanistycznej, dostępności transportowej, warunków środowiskowych itp. Większość omawianych jednostek początkowo rozwijała się jako ośrodki handlu, leżące pomiędzy obszarami o kontrastujących ze sobą warunkach naturalnych. Określono kilka głównych typów jednostek, zaliczanych do miast średniej wielkości.

Ryc. 4. Przykład średniej wielkości ośrodka wielofunkcyjnego o dobrej dostępności komunikacyjnej (Poprad, Slovensko)

Źródło: <http://www.poprad.sk>

Średniej wielkości ośrodki wielofunkcyjne o dobrej dostępności komunikacyjnej,
np. Alba Iulia /România/; Mukacheve, Stryj /Ukraina/; Poprad, Zvolen /Slovensko/;

Nowy Targ w Polsce. Nie są to miasta tak wielofunkcyjne jak omawiane wcześniej regionalne ośrodki miejskie, ale także reprezentują różnorodność w zakresie profili działalności (funkcje administracyjne, turystyczne, przemysłowe, usługowo-produkcyjne). Mają zarówno dobrą dostępność komunikacyjną, jak i dobrze rozwiniętą bazę usługową. Przeważnie charakteryzuje je dobra sytuacja ekonomiczna (ryc. 4).

Średniej wielkości wielofunkcyjne jednostki lokalne, np. Hunedoara /România/; Novy Rozdil /Ukraina/; Bánovce nad Bebravou /Slovensko/. Odgrywają raczej niewielką rolę administracyjną i mają niezbyt dobrą dostępność komunikacyjną. Charakteryzują się niższym poziomem ekonomicznym i wyższym wskaźnikiem bezrobocia od pozostałych typów miast średniej wielkości.

Średniej wielkości ośrodki przemysłowe np. Boryslav /Ukraina/; Prešov, Ružomberok /Slovensko/; Zlín /Česka Republika/; Gorlice w Polsce; Bistrița /România/. Grają ważną rolę w krajowych przestrzeniach przemysłowych. Pełnią także inne funkcje, ale przemysł jest najlepiej rozwiniętą gałęzią gospodarki (ryc. 5). Przeważnie charakteryzują się stabilną, dużą wydajnością ekonomiczną i wyspecjalizowanymi zasobami siły roboczej.

Ryc. 5. Przykład średniej wielkości ośrodka przemysłowego (Zlín, Česka Republika)

Źródło: <http://images.google.pl/imgres?imgurl=http://joy.sophics.cz/obry/zlin>

Średniej wielkości ośrodki turystyczne np. Sighișoara, Făgăraș /România/; Zakopane w Polsce; Chust, Nadvirna /Ukraina/. Jednostki te mają bardzo dobrze rozwinięte usługi turystyczne oparte na zasobach naturalnych i/lub na zasobach historyczno-kulturowych. Mogą być to ośrodki narciarstwa, bazy wypadowe dla turystyki pieszej, jednostki szczególnie atrakcyjne pod względem historycznym lub miejsca wydarzeń kulturalnych (ryc. 6). Baza usługowa jest bardzo dobrze rozwinięta, szczególnie jeśli chodzi o usługi związane z zakwaterowaniem, gastronomią czy sprzedażą pamiątek. Jednostki te są zróżnicowane pod względem dostępności komunikacyjnej – mogą być ośrodkami o znacznym zasięgu oddziaływania z dobrze rozwiniętym systemem transportowym, lub stanowić lokalną atrakcję z trudnym dostępem dla turystów.

Średniej wielkości kurorty i centra SPA np. Borșa /România/; Truskavec /Ukraina/; Liptovský Mikuláš /Slovensko/. Stanowią ważne ośrodki uzdrowiskowe i/lub miejsca odnowy biologicznej. Często pełnią także inne funkcje, np. turystyczne, ale funkcja zdrowotna jest najlepiej rozwinięta. Tak jak i średniej wielkości ośrodki turystyczne, bazują na zasobach

Ryc. 6. Przykład średniej wielkości ośrodka turystycznego (Zakopane, Polska)

Źródło: www.zakopane.pl/articles.php?id=4

naturalnych, mają bardzo dobrze rozwiniętą bazę usługową i mogą być zróżnicowane w zależności od uwarunkowań historycznych i dostępności komunikacyjnej.

D. Małe miasta

Definicja. Administracyjnie wyznaczone jednostki osadnicze o prawnym statusie miast, o znaczeniu lokalnym, zamieszkiwane przez mniej niż 20 tys. mieszkańców.

Charakterystyka. Małe miasta są stosunkowo gorzej dostępne komunikacyjnie niż miasta średniej wielkości. Podobnie jak w grupie miast średniej wielkości, początków większości małych miast można upatrywać w rozwoju lokalnego handlu. Jednakże wiele centrów SPA i ośrodków turystycznych bądź przemysłowych, które rozwinęły się relatywnie później, również należy do tej kategorii. Biorąc pod uwagę powyższe, małe miasta można podzielić na następujące główne typy.

Małe ośrodki lokalne np. Dukla w Polsce; Trstená /Slovensko/; Târgu Lăpuș /România/, pełnią rolę ośrodków lokalnego handlu i innych usług. Często drugą znaczącą funkcją jest rolnictwo. Charakteryzują się raczej ubytkiem ludności i relatywnie wysokim poziomem bezrobocia. Nie mają szczególnie istotnego potencjału rozwojowego, opartego na zasobach przyrodniczych czy historyczno-kulturowych.

Małe ośrodki przemysłowe, np. Dasava /Ukraina/; Băicoi /România/; Brzesko w Polsce. Podobnie jak w przypadku średniej wielkości ośrodków przemysłowych w tym typie jednostek miejskich przemysł odgrywa, bądź odgrywał do niedawna ważną rolę (ryc. 7). Obecnie duża część małych ośrodków przemysłowych przeżywa regres związany z wymuszonym sytuacją ekonomiczną ograniczeniem funkcji przemysłowej na rzecz rozwoju wielofunkcyjności.

Małe ośrodki turystyczne np. Bușteni, Azuga, Predeal /România/; Rachow /Ukraina/; Ustrzyki Dolne, Wisła w Polsce; Velašské Klobouky /Česka Republika/; Sátoraljaújhely /Magyarország/; Stará uboga /Slovensko/. Główną i najbardziej istotną funkcją jest turystyka. Małe ośrodki turystyczne są położone w bezpośrednim sąsiedztwie gór, dlatego też są najlepszą bazą wypadową dla turystyki pieszej, narciarstwa itp.

Ryc. 7. Przykład małego ośrodka przemysłowego (Brzesko, Polska)

Źródło: www.brzesko.ws/DesktopModules/Pictures/ImageView

Oczywiście wśród omawianych ośrodków turystycznych są i takie, które bazują na lokalnych walorach historyczno-kulturowych (ryc. 8). Tak jak średniej wielkości ośrodki turystyczne, małe ośrodki turystyczne mają dobrze rozwiniętą bazę usługową, szczególnie związaną z zakwaterowaniem, gastronomią czy sprzedażą pamiątek. Jednostki te są zróżnicowane pod względem dostępności komunikacyjnej – mogą być ośrodkami o znacznym zasięgu oddziaływania z dobrze rozwiniętym systemem transportowym, lub stanowić lokalną atrakcję o utrudnionym dostępie dla turystów.

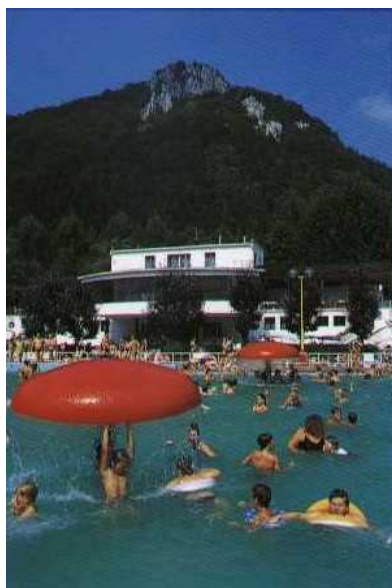

Ryc. 8. Przykład małego ośrodka turystycznego (Stará Ľubovňa, Slovensko)

Źródło: www.fotosik.pl/pokaz_obrazek/36a2b020a1b01615.html

Małe kurorty i centra SPA, np. Băile Olănești, Băile Tușnad, Călan, Vatra Dornei /România/; Krynica Górską, Rabka Zdrój w Polsce; Bojnice, Rajecké Teplice /Slovensko/; Niemirow, Svalava /Ukraina/. Są zdominowane przez funkcję zdrowotną. Tak jak małe ośrodki turystyczne, bazują na zasobach naturalnych i mają przeważnie dobrze rozwiniętą funkcję usługową (ryc. 9).

Przedstawiona typologia prezentuje podstawowy podział jednostek miejskich Karpackiego Regionu Rozwoju. Tak jak było wspomniane na wstępie, podział na poszczególne grupy oparty był na analizie jednostek pod względem liczebności stałych mieszkańców, zasięgu wpływu, głównych funkcji, sytuacji ekonomicznej, dostępności

Ryc. 9. Przykład małego kurortu (Rajecké Teplice, Slovensko)

Źródło: www.slowacja.hej.pl/atrakcje/kt_rte.htm

komunikacyjnej, warunków środowiskowych, historyczno-kulturowych itp. Ponieważ metropolie podkarpackie i regionalne ośrodki miejskie są z reguły jednostkami wielofunkcyjnymi, dzielenie ich na różne typy o przewadze jednej z funkcji jest bardzo trudne, wymaga bardziej szczegółowych badań. Miasta średniej wielkości i małe miasta są jednostkami łatwiejszymi do badań z punktu widzenia możliwości sprecyzowania ich podstawowego profilu działalności.

Wydaje się zasadne kontynuowanie badań w celu opracowania bardziej szczegółowego podziału miejskich jednostek osadniczych Karpackiego Regionu Rozwoju. Będzie to jednak przedsięwzięcie nadzwyczaj czasochłonne z racji złożoności miejskiej sieci osadniczej i szerokiego zasięgu przestrzennego obszaru badań.

3. Typologia wiejskich jednostek osadniczych Karpackiego Regionu Rozwoju

W ramach sporządzonej na potrzeby *Carpathian Project* typologii jednostek osadniczych przyjęto, iż wiejskie jednostki osadnicze to te, które nie mają formalnego statusu miasta. Mają one sporo cech wspólnych dla wiejskich jednostek osadniczych na całym świecie. Do takich cech należą m. in. stosunkowo niewielkie rozmiary jednostek (powierzchnia, liczba mieszkańców), znacząca pozycja rolnictwa w lokalnej gospodarce oraz ściśle powiązanie funkcjonowania jednostki osadniczej i warunków środowiska przyrodniczego.

Wiejskie jednostki osadnicze w Karpatach są również podobne pod pewnymi względami do analogicznych jednostek na innych obszarach górskich. Jedną z bardziej widocznych cech wspólnych jest to, iż z uwagi na zróżnicowanie warunków naturalnych zazwyczaj tylko mniejsza lub większa część administracyjnego obszaru jednostki rzeczywiście nadaje się do rozwijania osadnictwa.

W dotychczasowej praktyce krajowej najczęściej stosuje się typologię wsi opartą na kryterium fizjonomicznym, jako wystarczającą do charakteryzowania osadnictwa na mniejszym lub większym obszarze. Dla celów *Carpathian Project* okazała się ona niewystarczająca ze względu na to, iż autorom przypadło zadanie zaproponowania typologii jednostek osadniczych obejmującej cały obszar badań projektu, czyli oprócz gór również znaczne obszary u ich podnóża. Przyjmując zatem ogólny podział jednostek osadniczych na miejskie i wiejskie, autorzy zaproponowali poniższą typologię jednostek wiejskich, starając się odzwierciedlić ich różnorodność w szeroko zakreślonym Karpackim Regionie Rozwoju oraz zminimalizować ryzyko nieporozumień między partnerami projektu. Jako główne kryteria przyjęto status administracyjny jednostki i jej rolę w systemie osadniczym. Pomocniczymi kryteriami były: dostępność transportowa, topografia i liczba stałych mieszkańców.

Zdefiniowano poniższe cztery typy jednostek.

a. Centra wiejskie

Definicja. Jednostki osadnicze o określonych granicach administracyjnych, nieposiadające formalnego statusu miasta, pełniące rolę centrum administracyjnego nie tylko dla siebie samych, ale również dla innych jednostek o określonych granicach administracyjnych.

Ryc. 10. Przykład centrum wiejskiego (Kamienica, Polska)

Źródło: Wiktor Głowacki, 2007

Charakterystyka. Jednostki tego typu niewiele różnią się od małych miast. Wiele z nich w przeszłości miało status miasta i często zachowało miejski układ przestrzenny (ryc. 10). Pełnią zwykle podobne do małych miast funkcje administracyjne. Zakres usług publicznych świadczonych mieszkańcom może być różny w zależności od kraju lub regionu. Niemniej jednak, podobnie jak w przypadku funkcji administracyjnej, centrum wiejskie w zakresie usług publicznych i komercyjnych zapewnia obsługę nie tylko swoich własnych mieszkańców, ale również mieszkańców większego obszaru, który mniej lub bardziej pokrywa się z obszarem jednostki administracyjnej. Zazwyczaj zakres usług obejmuje oświatę na poziomie podstawowym (a często również średnim), podstawową opiekę zdrowotną, usługi religijne, handel detaliczny. Centra wiejskie z zasady mają codzienne połączenia komunikacją publiczną z ośrodkami miejskimi. Zazwyczaj znajduje się tu również znaczna liczba miejsc pracy poza rolnictwem. Wyposażenie w infrastrukturę techniczną jest zróżnicowane. Energia elektryczna jest dostarczana prawie wszędzie. Stosunkowo

dobrze rozwinięty jest system zaopatrzenia w wodę, natomiast niedorozwój systemów odprowadzania i oczyszczania ścieków sprawia, iż dość powszechnym problemem jest zanieczyszczenie wód.

b. Wsie

Definicja. Jednostki osadnicze o określonych granicach administracyjnych, nieposiadające formalnego statusu miasta, o funkcjach administracyjnych ograniczonych do własnego terytorium.

Charakterystyka. Wsie są najmniejszymi jednostkami o określonych granicach administracyjnych. Władze samorządowe stanowią tu jednoosobowe lub kolektywne organy o bardzo ograniczonych kompetencjach. Wyposażenie w usługi publiczne lub komercyjne jest ograniczone do usług najbardziej podstawowych, tylko w niektórych dziedzinach. Wsie zwykle znajdują się w zasięgu transportu publicznego, ale często połączenia nie funkcjonują codziennie. Układy przestrzenne wsi wykazują znaczne zróżnicowanie w zależności od rzeźby terenu, struktury własności gruntów oraz od tradycji kulturowych (ryc. 11). Układy te były i są przedmiotem wielu szczegółowych studiów i odrębnych typologii. W Karpackim Regionie Rozwoju występują zarówno wsie o bardzo zagęszczonej zabudowie, w których tradycyjna zabudowa jest niezgodna ze współczesnymi standardami prywatności, jak i wsie o zabudowie bardzo rozproszonej. Dlatego też izolowane grupy domów i samotne zagrody są w niniejszej typologii traktowane jako odrębny typ, pomimo iż znajdują się w granicach administracyjnych wsi.

Ryc. 11. Przykład wsi (Ždziar, Slovensko)

Źródło: Wiktor Głowacki, 2007

Wspomniane wyżej problemy związane z niedorozwojem systemów odprowadzania i oczyszczania ścieków dotyczą w równej mierze wsi, jak i centrów wiejskich.

c. Wsie opustoszałe

Definicja. Jednostki osadnicze o określonych granicach administracyjnych, nie mające formalnego statusu miasta oraz nieposiadające stałych mieszkańców.

Charakterystyka. Wyodrębnienie tego typu jednostek było potrzebne do uzyskania pełnego obrazu systemu osadniczego na obszarze objętym przedmiotem badań. Opustoszałe wsie to wynik niedawnej historii. Wojna, walki partyzanckie oraz przesiedlenia

ludności doprowadziły w okresie powojennym do wyludnienia wielu wcześniej normalnie funkcjonujących wsi (ryc. 12). Większość tych miejscowości została ponownie zasiedlona

Ryc. 12. Przykład wsi opustoszałej (Polany Surowiczne, Polska)

Źródło: Wiktor Głowacki, 2007

przez nowych osadników. Niektóre pozostają jednak niezamieszkałe do dziś. Ich granice administracyjne są znane. Współczesna działalność człowieka jest ograniczona do gospodarki leśnej i ekstensywnego rolnictwa (sezonowy wypas). Czasem znajdują się tu obiekty sezonowej bazy turystycznej. Nieliczne pozostałości zabudowy stanowią element karpackiego dziedzictwa kulturowego.

d. Przysiółki i samotne zagrody

Definicja. Grupy domów lub pojedyncze zagrody niewyodrębnione granicami administracyjnymi, wyraźnie oddzielone obszarami leśnymi od reszty terytorium jednostki o określonych granicach administracyjnych. Położone poza zasięgiem komunikacji publicznej.

Charakterystyka. Jednostki tego typu nie mają określonych granic administracyjnych, a ich odrębność wynika z topografii terenu. W przypadku miejscowości o rozproszonej zabudowie wyodrębnienie takiej jednostki jest często kwestią względną. Dlatego w niniejszej typologii przyjęto jako kryteria brak komunikacji publicznej i zalesienie. Ze względu na zróżnicowanie hipsometryczne obszaru badań można dodać różnicę wysokości jako pomocnicze kryterium. Położenie przysiółka lub zagrody znacznie wyżej niż zasadnicza część miejscowości zwiększa ich odizolowanie (ryc. 13). Brak granic administracyjnych sprawia, że dane statystyczne dla tego typu jednostek są trudno osiągalne. Drogi łączące przysiółek z centrum miejscowości bywają nieutwardzone, a ich zimowe utrzymanie często pozostaje w rękach samych mieszkańców. Brak usług sprawia dotkliwie problemy mieszkańcom w podeszłym wieku. Równocześnie wiele przysiółków i samotnych zagród charakteryzuje się wyjątkowo malowniczym położeniem w sąsiedztwie uczęszczanych szlaków turystycznych. Dzięki temu powstaje tu coraz więcej obiektów usług turystycznych. Z oczywistych względów objęcie tego typu jednostek zbiorowymi systemami infrastruktury

technicznej jest kosztowne. Dlatego uzasadnione jest stosowanie tu rozwiązań indywidualnych lub grupowych w tym zakresie.

Ryc. 13. Przykład samotnej zagrody (powyżej Homi Becva, Česká Republika)

Źródło: Wiktor Głowacki, 2007

Powyższa typologia daje ogólną orientację w systemie osadniczym obszaru objętego badaniami. Nie wyczerpuje ona jednak całego zróżnicowania jednostek osadniczych pod względem sytuacji ekonomicznej, społecznej, warunków środowiska i zagrożeń naturalnych (powodzie, osuwiska) czy też pod względem kulturowym. Wszystkie te zagadnienia stanowią potencjalne pole dalszych badań i w każdej z tych dziedzin możliwe jest opracowanie kolejnych szczegółowych typologii

Przyjmując, iż wsie stanowią trwały element systemu osadniczego Karpackiego Regionu Rozwoju, a ich rozwój ekonomiczny będzie w głównej mierze uzależniony od aktywności samodzielnych podmiotów gospodarczych, wydaje się uzasadnione, aby dalsze prace badawcze dotyczyły dziedzin, w których niezastąpiona jest rola administracji publicznej, tj. redukcja negatywnych oddziaływań na środowisko, poprawianie dostępności transportowej, zapewnienie usług publicznych oraz rozwijanie infrastruktury technicznej.

4. Podsumowanie

Różnorodność form osadniczych Karpackiego Regionu Rozwoju powoduje, iż bardzo trudno jest stworzyć jedną precyzyjną typologię, szczególnie z powodu mnogości potencjalnych kryteriów.

Zaprezentowana powyżej typologia różni się od najpowszechniej stosowanych typologii, opartych na fizjonomii jednostki osadniczej właśnie ze względu na przyjęcie jako kryteriów liczby mieszkańców, statusu formalnego, pełnionej funkcji administracyjnej oraz funkcji w systemie osadniczym.

W opinii autorów, pomimo pewnych niedoskonałości spełniła ona swoje zadanie w ramach *Carpathian Project*. Choć można by postawić zarzut, że zaprezentowana typologia jest niepełna, to z pewnością może być ona traktowana jako materiał wyjściowy do prowadzenia dalszych badań nad systemem osadniczym regionu Karpat, służących wypracowaniu coraz bardziej spójnych i wielostronnych typologii jednostek osadniczych regionu. Niemniej jednak bardziej uzasadnione wydaje się wykorzystanie typologii

jako elementu pomocniczego w badaniach dotyczących szczegółowych zagadnień związanych z realizacją postanowień Konwencji Karpackiej, tj. rozwoju infrastruktury, układu komunikacyjnego, ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego itp.

TPOLOGY OF SETTLEMENT UNITS IN THE CARPATHIAN DEVELOPMENT REGION

Abstract. The article presents typology concerning the Carpathian Development Region that was created for the needs of the *Carpathian Project* – a transnational project within the framework of INTERREG IIIB CADSES European Neighbourhood Programme.

Key words: typology of settlement structure, urban settlement units, rural settlement units, Carpathian Development Region.

Mgr Kinga Kuczyńska
Instytut Rozwoju Miast, Kraków

Mgr Wiktor Głowacki
Instytut Rozwoju Miast, Kraków